

GÜZ OKULU/SOSYAL POLİTİKA

TOPLUMSAL CİNSİYET GÖZÜYLE SOSYAL POLİTİKA REFORMU

Azer KILIÇ*

1. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası (SSGSS) yasası, kadınlara ilişkin maddeleri nedeniyle de protesto konusu oldu. Söz konusu maddelerin, daha geniş kapsamlı ve devam etmekte olan bir sosyal politika reform sürecinin parçası olduğunu biliyoruz. Bu yazı, sosyal güvenlik sisteminin toplumsal cinsiyet perspektifinden tarihsel gelişimini göz önünde bulundurarak, söz konusu reform sürecinin kadınların sosyal ve hukuki konumları açısından ne gibi anlamlara karşılık geldiğini tartışmayı amaçlıyor.

Toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında, sosyal güvenlik reformu da dahil olmak üzere 1980 sonrası sosyal politika alanında iki genel eğilimden bahsetmek mümkün: öncelikle, kadınlarla erkeklere farklı muamele etme ilkesinden her iki cins de aynı şekilde, eşit muamele etme ilkesine doğru bir geçiş görüyoruz. Burada aile merkezli paternalist bir sosyal politika yaklaşımından çokça piyasa merkezli bir bireyselleşmeye doğru bir eğilim söz konusu¹. Daha önceden sosyal politika alanında kadınların emek piyasasındaki varlığını geçici varsayan, eve dönüşünü teşvik eden ve sosyal hakları kadına aile içindeki "bağımlı" konumu üzerinden bahşeden bir yaklaşım hakimdi. Son dönemdeyse, kadınların emek piyasasına katılımını destekleyen ya da en azından bunu onaylayan ve sosyal hakları çokça emek piyasasındaki konumları çerçevesinde düzenleyen bir politika yaklaşımı güçlenmekte. Öte yandan, ikinci bir eğilim olarak, aileye/aile dayanışmasına daha fazla vurgu yapıldığını

ve kadınların ev içi bakım yükünü azaltacak hizmetler geliştirmek bir yana, aksine bu yükü artıracak türden bir takım gelişmelerin de yer aldığını görüyoruz. Çelişik gibi görünen bu iki eğilimin son dönemde emek piyasasında görülen bazı diğer eğilimlerle kadınlara rağmen uzlaştırıldığından bahsetmek mümkün. Söz konusu gelişmelerin detaylarına girmeden önce, değerlendirmemize yardımcı olabilecek bir iki teorik noktaya kısaca açıklık getirmekte fayda var.

2. Sosyal hakların kabaca üç ayrı temele dayandırılabilirdiğini görüyoruz: i) prim, çalışma ya da hizmet gibi bir katkının karşılığı olarak (istihdam temelli ya da ev içi emeğe dayalı yaklaşımlar gibi), ii) bir ihtiyacın karşılanması ya da paternalist himayenin gereği olarak (ailedeki bağımlı konum sayesinde elde edilen hakları da buna dahil edebiliriz) ve iii) toplumun üyelerine yönelik, eşitlik temelinde sağlanan evrensel birer hak olarak ya da bir diğer deyişle sosyal vatandaşlık hakkı olarak (burada gerek hak söyleminin gerekse vatandaşlığın tarihsel olarak oldukça dinamik birer mücadele alanı olduğunu ve yeniden tanımlanmalara maruz kaldığını hatırlamakta fayda var)². Toplumsal cinsiyet gözüyle bakarsak sosyal hakları, piyasaya ya da aileye bağımlılık esasından değil de, vatandaşlık temelinde savunmak en makul yol görünüyor. Bu yaklaşımın diğer bazı feminist yaklaşımlardan ayrıldığı nokta, sosyal hakları kadınların yaptıklarının (mesela ev içi emeğinin) karşılığı olarak savunmak yerine, daha geniş özgürlükçü bir çerçevede yapabileceklerinin ön koşulu olarak, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasının da bir gereği olarak savunması.

*Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu

Burada öncelikle yapabilirlik yaklaşımından yola çıkabiliriz (Amartya, 2004). Buna göre, çeşitli kişisel ve toplumsal faktörler (yaş, cinsiyet, fiziksel engellilik, toplumsal normlar, sınıf, etnisite, vs.) kişiler için birbirinden farklı imkanlara ve yaşam kalitelerine yol açıyor. İnsan çeşitliliğini ve kişilerin içinde yaşadığı ama belirleme gücü olmadığı ya da bu gücün sınırlı olduğu şartları dikkate alan ve yapabilirlikleri başka yaşam biçimleri de sürdürebilecek şekilde geliştirmeyi amaçlayan bir sosyal politika yaklaşımının ise kişi ya da gruba özel ihtiyaçları karşılayacak ve/veya dezavantajları telafi edecek özel yöntemler geliştirmesi gerekiyor. Konumuz açısından bu, hem kadınlarla erkekler arasındaki hem de kadınların kendi aralarındaki eşitsizlikleri dikkate alan, kadınlara ve erkeklerle yer yer farklılaşan ihtiyaçlarını karşılamak ve eşitliği sağlamak üzere farklı muamele eden politikalara denk geliyor; pozitif ayrımcılık uygulamaları da dahil buna.

Ancak farklılaştırılmış politikalar birtakım riskleri de beraberinde getiriyor. Öncelikle ihtiyaç testi temelinde sağlanan haklar, kişilerin başkalarının şefkatine muhtaç, yetersiz, hatta özellikle de liberal refah rejimlerinde sıkça görüldüğü gibi toplumun sırtından geçinen asalaklar olarak damgalanmasına yol açabiliyor. Ayrıca malum ihtiyaç ve farklılıkların tanımları da oldukça sorunlu olabiliyor: cinsiyete özgü addedilen farklılık ve ihtiyaçlar, çokça hakim toplumsal cinsiyet değerlerinin cinslere atfettiği roller, sorumluluklar ve yetenekler çerçevesinde tanımlanıyor. Bu durumda, söz konusu ihtiyaçları ve farklılıkları yeterince sorunsallaştırmayan yaklaşımların, bir takım sorunlara pratik çözüm sunarken, aslında mevcut eşitsizlik ve adaletsizliklerin temelini oluşturan toplumsal cinsiyet değerlerini de yansıtıp pekiştirebileceğini söylemek mümkün. Toplumsal cinsiyet açısından duyarlı bir sosyal politika yaklaşımının ise kişilerin içinde buldukları farklı koşulları ve ihtiyaçları özcülüğe kaymadan ve kişileri damgalamadan dikkate alması; sorunların kaynağına yönelip, hakim ilişki ve değerleri dönüştürmesi ve yapabilirlikleri başka hayat biçimleri de sürdürebilecek şekilde geliştirmesi gerekiyor. Bu hem kültürün hem de ekonominin dönüştürülmesini gerektiriyor³.

3. Bu çerçevede, sosyal politika alanında görülen girişte özetlediğim gelişmelere ilişkin iki soru sorabiliriz: ilk olarak, tarihsel olarak kadınlara yönelik özel uygulamalar belirli ihtiyaçları karşılamayı amaçlayan birer pozitif ayrımcılık örneği midir? Yoksa pratik bir takım faydalar sunmakla birlikte, bu uygulamalar aslında geleneksel yapıyı destekleyip, cinsiyete dayalı işbölümü ile aileye bağımlılığı pekiştirmeye mi yarıyor? İkinci olarak, son dönemde görülen her iki cinse formel olarak eşit muamele etme yaklaşımı, kadınlara yapabilirlikler konusunda da eşitlik vaat ediyor mu? Yoksa onları paternalist koruma sisteminden çıkartırken şimdi de piyasaya mı bağımlı kılıyor?

Tarihsel olarak baktığımızda ailenin, refah sistemimizde hem enformel bir dayanışma mekanizması olarak rol oynadığını, hem de formel sosyal güvenlik sistemine normatif bir çerçeve sunduğunu görüyoruz (Buğra, 2001). Normatif çerçeve olarak bu aile idealine göre, malum, erkek evi geçindirmekle yükümlü, kadın da bakım ve ev işlerinden sorumlu. Bu ideal doğrultusunda ve kadınların emek piyasasındaki mevcut varlıklarına da paralel olarak cumhuriyet tarihi boyunca sosyal politikaların, kadınları çoğunlukla ücretli emek gücünün önemli bir unsuru olarak görmediğini ve çalışan kadınların emek piyasasındaki varlığını geçici sayıp, belirli politikalarla eve dönmelerini teşvik ettiğini söylemek mümkün. Dolayısıyla, kadınlar sosyal güvenlik sistemine esas olarak sigortalı aile üyelerinin bakmakla yükümlü oldukları yakınları olarak entegre olmuş, sağlık güvencesi gibi haklardan da ancak ailedeki bağımlı konumları sayesinde yararlanabilmişler. Bu aile ideali, reform öncesinde özellikle de çocukların sağlık sigortasından yararlanma şartlarında net bir şekilde görülüyor: kız çocukları evlenmedikleri ve sigortalı çalışmadıkları sürece ebeveynlerinin (ya da hep söylendiği şekliyle "babalarının") sağlık sigortasından yararlanabiliyorken, erkek çocukları yaş sınırlamalarına tabi tutulmuş, ancak engellilik gibi istisnai durumlarda yaşa bakılmaksızın sigortadan faydalanabilmiştir.

Böyle bir sistemde "aile reisinin" ölmesi durumunda, kadınlar ve kız çocukları işe girene kadar, ama esas olarak da (tekrar) evlenene kadar ölüm sigortası kapsamında dul ve yetimler olarak himaye altına alınıyor. Evlilik ikramiyesi denilen toplu ödemelerle tekrar evlenmeleri teşvik ediliyor ve ancak boşanma ya da işsizlik halinde aylıkları ve sağlık güvenceleri tekrar geçerli oluyor. İşin erkek tarafına bakarsak, yakın zamana kadar dul kocalar, erkek olmaları sebebiyle zaten kendilerine bakabilmeli diye varsayıldığından sigortadan faydalanmak için ayrıca bir ihtiyaç tespitine tabi tutuluyordu; erkek çocukları ise sadece belli bir yaşa kadar sigortadan yararlanıyordu. Bu sigorta kolunun kurulduğu dönemde, yani 1945-1949 yıllarında, kadın dul ve yetimlere sağlanan ayrıcalığın nedeni olarak yasa koyucular hem iş imkanlarının kısıtlı olduğuna, hem de mevcut aile yapısının kadının çalışmasına izin vermeyebildiğine işaret edip, bu aile yapısının zorlanmasını istemediklerini de açıkça dile getiriyor⁴. Bütün bunlara bir de "muhtaç" kadınlara kol kanat veren paternalist bir devlet söylemi eşlik ediyor. Kadın-erkek rollerine ilişkin bu varsayımların sonucunda da, erkek çocuklara engelli olmaları halinde başka hiçbir şarta bakılmaksızın süresiz aylık bağlanırken, engelli kız çocukların aylıkları evlenmeleri halinde kesilmiştir. Dolayısıyla cinsiyete dayalı bu uygulamanın, dönüştürücü bir pozitif ayrımcılıktan ziyade, kadına erkeğin bakacağı ya da bakması gerektiği varsayımından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Ancak 1980'lerin ortalarından itibaren eşit muamele etme ilkesine yöneliniyor ve her iki cinsten dul eşler için aylık bağlama şartları eşitlenerek dul kocalar için ihtiyaç tespiti kalkıyor. Son reform sürecinde bu sigorta kolunda ciddi bir normatif değişiklik olmadı; yalnız 2003'te olumlu bir gelişme olarak yetim kız çocukları için bekar olma şartının kalktığını ekleyebiliriz. Öte yandan, 2008'deki pazarlıklar sonucunda yine yetim kız çocuklarının evlilik ikramiyesinin korunması karşılığında bu ikramiyenin 2006'da öngörüldüğü üzere dul erkeklerle de verilmesi, dolayısıyla artarak bir eşitlenme, yerine her iki cinsten dul eş için de kaldırıldığını, yani azalarak bir eşitlenme sağlandığını söyleyebiliriz.

Sağlık sisteminde yapılan reforma bakarsak, yine eşit muameleye ve bireyselleşmeye doğru bir eğilim görüyoruz. Kız çocukları daha önceden sigortalı ebeveynlerinden belirli şartlar altında ömür boyu faydalanabiliyorken, artık en fazla 25 yaşına kadar yararlanabilecek, bu yaştan sonra onlar da prim ödemek zorunda kalacak; prim ödeyemeyenler içinse ihtiyaç tespitine dayalı bir sağlık yardımı öngörülüyor. Oldukça düşük olan kadın istihdamı oranlarını ve bu istihdamın niteliğini düşününce, prim koşuluna dayalı bir sistem kadınlar için de çok sorunlu görünüyor⁵. Zaten genel olarak istihdam eksenli bir yaklaşımın, kadının evi içi emeğini göz ardı ettiğini biliyoruz. Ancak önceki sistemde kız çocukları için sağlanan sağlık hizmetinin bir sosyal hak olmaktan ziyade paternalist bir lütuf olduğunu söyleyebiliriz: lütfu alanın bir hak iddia etmesi mümkün olmadığı gibi, lütufta bulunanın da herhangi bir yükümlülüğü söz konusu değil; nitekim son reform da bunu gösteriyor. Ayrıca hem eski sistemde hem de GSS ile öngörülen ihtiyaç tespiti damgalama riskini taşıyor.

Öte yandan GSS ile 18 yaşından küçükler için prim şartı konulmaması, kişiyi ne aileye ne de piyasaya bağımlı kılacak bir yaklaşıma, genel bütçeden vergilerle finanse edilecek evrensel bir sağlık sistemi seçeneğine dikkat çekiyor⁶. Bu noktada, kadınlar için sağlık hakkının geçtiğimiz dönemde feminist harekette görüldüğü gibi "karşılığı verilmemiş ev içi emeğin karşılığı"⁷ olarak savunulmasının, ev içi işin görünür kılınmasının yanı sıra esasen kadının sorumluluğu olduğu görüşünü de teyit etme riski taşıdığını söylemek gerek. Sağlık hizmetlerine erişimin sadece kadınların sorunu olmadığı düşünülürse, sağlığı tüm vatandaşların eşit bir biçimde erişebileceği evrensel bir hak olarak savunma gereğinin önemi belirecektir. Ev ile emek piyasasındaki cinsiyete dayalı işbölümünün dönüştürülmesi için ise çocuk, hasta ve yaşlı bakımına yönelik kamu hizmetlerinin istihdam şartına bağlanmadan geliştirilmesi ve çalışma hayatının yeniden düzenlenmesi gibi sosyal politika alanında daha doğrudan çözüm önerileri paket halinde savunulmalıdır⁸.

Emeklilik sistemine gelince, başlangıç olarak bu sigorta kolunun da yine benzer ideal ve varsayımlar

üzerine kurulduğunu görüyoruz. Erken emeklilik 1960'larda tasarlanırken gerekçe olarak kadınların aile sorumlulukları vurgulanıp, özellikle de çifte mesainin kadında yıpranmaya yol açtığı, kadının biyolojik olarak nispeten "zayıf olduğu" ve çalışması halinde ev işlerinin aksadığı gibi nedenler sıralanıyor. Dolayısıyla erken emekliliği aslında kadının eve dönüşünü destekleyen bir politika olarak da görmek mümkün. Bu yaklaşıma evlenme nedeniyle işten çıkılması halinde primlerin geri ödenmesi ve kıdem tazminatı verilmesi gibi uygulamalar da dahil edilebilir. Bu noktada 1990'da yapılan değişikliklere kadar Medeni Kanun'a göre kadının çalışmak için resmen kocasının onayına tabi olduğunu ve emek piyasasından çıkan kadınların da yaygın gerekçelerinden biri olarak evlendiklerinde kocalarının bunu talep ettiğini hatırlamakta fayda var. Sonuç olarak, söz konusu düzenlemelerin pratik bazı faydalar sunmakla birlikte esas olarak geleneksel aile yapısı çerçevesinde tasarlandığını söyleyebiliriz.

Emeklilik sistemindeki reforma gelince, yine eşit muameleye geçildiğini görüyoruz; böylece yaşlar her iki cins için de kademeli olarak yükselerek eşitlenecek. Reformda kadınlar için erken emekliliğe son verilmesinin gerekçesi olarak erkeklerden de daha yüksek olan ortalama ömür değerleri gösterildi ki bu daha önceki zayıflık söylemine kıyasla daha makul bir ifade. Öte yandan, çifte mesaiye, yani kadınların mevcut bakım yükü konusunda herhangi bir çözüm önerilmedi. Oysa kadınlar erkekler ile eşit kurallara tabi tutulacaksa, bakım sorununa da dediğim gibi daha doğrudan bir çözüm getirilmesi gerekiyor. Ayrıca kadın istihdamının doğum ve ailesel nedenlerle nispeten daha sık kesintiye uğradığı düşünülünce, öngörülen emeklilik yaşının kadınlar için pratikte neredeyse imkansız olduğunu tahmin edebiliriz.

4. Buraya kadar bahsettiğimiz reformların kadınları daha önceden olduğu gibi geleneksel aile düzeni ile paternalist refah sistemi çerçevesinde ele almak yerine, artık çokça emek piyasası çerçevesinde ele aldığını söyleyebiliriz; sanki kadınların büyük çoğunluğu ekonomik olarak bağımsızmış gibi, ev içi yükümlülükler sorun olmaktan çıkmış, çalışma hayatına yeterince entegre olabilmişler gibi... Oysa ülke genelinde kadınların iş gücüne katılım oranı yüzde 24 civarında, şehirde bu oran yüzde 19'lara kadar iniyor. Ayrıca bu oranlar içinde ücretsiz aile işçiliği ve enformel sektör önemli bir paya sahip. Öte yandan TÜİK verilerine göre 2006'da iş gücüne katılmayan kadınların üçte ikisi ev işlerini gerekçe gösteriyordu. İşten ayrılmalarda ev içi sorumluluklar, hamilelik/çocuk, kocanın talebi yine en yaygın nedenler arasında.

AKP'nin de iktidara geldiğinden beri aileye sıklıkla vurgu yaptığını görüyoruz: krizlerle baş edebilmemizin nedeni güçlü aile yapımıza bağlanırken parti programlarında sosyal politika konularında aile-merkezli hedeflere yer verildi. Eyleme geçirilen hedeflerden biri de "Aileye Dönüş" adlı projeye Sosyal

Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu kapsamında olan çocukların ailelerine, o da olmazsa akrabalarına ya da koruyucu ailelere maddi destek karşılığında geri gönderilmesi oldu. Ev-eksenli bakımı destekleyen benzer bir yaklaşım ayrıca engellilerin bakımında da görülüyor. Bu uygulamalar bir yandan aile değerlerine atıfla, diğer yandan da ekonomik gerekçelerle savunulmakta (Yazıcı, 2008). Böylelikle devlet belirli alanlardaki bakım hizmeti sorumluluğunu aileye, ama esas olarak da kadınlara devretmekte.

Sosyal yardımlar ile sağlık alanında yaşanmakta olan dönüşümleri de bu çerçevede ele almak mümkün görünüyor. Örneğin Şartlı Nakit Transferleri'nin (ŞNT), ana-çocuk sağlığına yönelik düzenli sağlık kontrolü ve aşı gibi hizmetlerden yararlanılması ve çocukların okula devamının sağlanması şartıyla verdiği çok düşük miktardaki parasal yardımlar söz konusu şartların gerçekleştirilmesi konusunda yine kadına doğrudan sorumluluk yüklüyor. ŞNT'nin çocuk yoksulluğuyla mücadelede önemli bir açılım sağladığını ve yardımı kadına vermesiyle bir noktada kadının elini güçlendirdiğini görebiliyoruz. Öte yandan aslında devletin sağlık görevlilerinin ve sosyal hizmetlilerinin peşinde koşturması gereken işler yoksul kadınların "gönüllü" ücretsiz emeğine havale ediliyor. Bu yaklaşımın izini aile hekimliği sistemine geçişte de görebiliyoruz. Eski sistemde sahada ebeler yardımıyla ana-çocuk sağlığı konusunda hizmet verilirken, yeni sistemle birlikte bu gibi koruyucu sağlık hizmetlerinden yararlanmak için aile hekimliği merkezlerine gidilmesi gerekiyor. Bunun içinse kadınların hem ev/bakım işlerinden ve olası gelir getirici aktivitelerden sonra boş zamana ve kudrete sahip olması lazım, hem de ailenin erkek üyelerinin izin vermemesi, yol-yordam bilmemek, dolmuşa verecek para bulamamak gibi çeşitli engellerle karşılaşmadan evden dışarı çıkabilmeleri. Kadınların büyük çoğunluğunun içinde bulunduğu mevcut durum ise her iki bakımdan da pek parlak görünmüyor.

Bu tabloya kreşlerin ve okul öncesi programların zaten çok kısıtlı olduğunu da eklemek gerek. Bu çerçevede özellikle son on yıllık reform süreci zarfında kadınların hem piyasaya daha fazla bağımlı hale geldiğini ve güvensizliğin arttığını, hem de bakım yüküne bir çözüm sunulmayıp, aksine bu yükün artmaya meylettiğini söyleyebiliriz. Çalışma hayatına ilişkin son dönemde görülen gelişmeler tam da bu bağlamda özel bir önem kazanıyor.

Öncelikle bir takım olumlu gelişmeler de olmadı değil: yeni iş kanunuyla analık izni 12 haftadan 16 haftaya çıkarıldı. Ayrıca 2006 reformuyla analık sigortasının kapsamı Bağkur'a da genişletilirken, önceden sadece SSK'lılara verilen emzirme ödenekleri tüm sigortalılar için tanındı; ancak 2006 reformu ödemeyi altı aylık olarak düzenlemişken, 2008'de bunun bir aylık olarak değiştirildiğini de ekleyelim. Ebeveyn izni de daha önceki meclisin gündemine gelmiş, ama seçimlerle tasarı kadük olmuştu; şimdiye

tekrar gündeme gelecek görünüyor. Diğer yandan, kadınlar için sanayide gece çalışma yasağının yeni iş kanunuyla kaldırılması¹⁰ ve son istihdam paketiyle kamu sektörü de dahil olmak üzere işverenlerin kreş açma yükümlülüğünün kaldırılıp, hizmeti piyasadan alma seçeneğinin getirilmesi gibi emek piyasasının deregülasyonu çerçevesinde değerlendirilebilecek başka düzenlemeler de yapıldı.

Son dönemde kadın istihdamına ilişkin yaklaşımlar ile emek piyasasında görülen bazı eğilimler, piyasa ile aile arasında sıkıştırılan kadınlar için bir tür "çözüm" sunuyor. Buna en iyi örnek, mikro-kredinin kadın istihdamını artırmak ve yoksullukla mücadele etmek için mucizevi bir yöntem olarak sunulması. Yoksulluğun kendi hesabına çalışan kadınlar arasında özellikle de yüksek olduğu bir ortamda kadınları küçük girişimci olarak gören bu uygulamaların, emek standartları açısından sorunlu olduğu gibi hakim toplumsal cinsiyet ilişkilerini de sarsmadan işlediğini söyleyebiliriz (Eurostat, 2003). Çoğunlukla geleneksel olarak kadın işi addedilen alanlarda mikro-kredi ile girilen işlerin diğer ev-eksenli çalışma örneklerinde olduğu gibi kadınlara bir takım pratik faydaları olabiliyor: bir yandan esnek çalışma saatleri sayesinde kadınlar için ev işlerini aksatmadan yapmak mümkün olabiliyor, ev içinde ya da kadınların ağırlıkta olduğu atölye gibi iş ortamlarında çalışılması ailenin erkek üyelerinin onayını da kolaylaştırabiliyor (Dedeoğlu, 2000). Ancak iş güvencesi ve sigorta olmadan. Ev-eksenli çalışan kadınların 2007'de vergi kanununda yapılan bir düzenlemeyle esnaf statüsünde sayılması yine bu doğrultuda bir gelişme; bu durumda işverenden sosyal güvence talep etmeleri imkansızlaştığı gibi, sigortalı aile üyelerinin formel olarak işsiz yakınları olarak yeni sistemden faydalanmaları da güçleşiyor.

5. Geçtiğimiz reform süreci kültürel muhafazakarlık ile neo-liberalizmin kadınlara karşı nasıl bir işbirliğine girdiğinin bize ayrıntılı bir resmini sunuyor. Bu işbirliğinin hükümetin yasama faaliyetleri ile sınırlı olmadığını, aile ve çalışma hayatındaki çeşitli eğilimlerle iki ideolojinin birbirini beslediğini biliyoruz. Bununla birlikte sosyal politika alanı, kişileri aile, piyasa ya da paternalist bir iktidarın insafına bırakmadan temel hak ve özgürlükleri güvenceye almaya, yapabilirlikleri başka hayat biçimleri de sürdürebilecek şekilde geliştirmeye ve bunun için de hem kültürel alanı hem de ekonomik alanı dönüştürmeye yönelik müdahalelere imkan veren önemli bir siyasal mücadele alanı sunuyor. Bu doğrultuda verilecek mücadeleler, tabii olarak siyasal alanın kendisini de dönüştürme potansiyeline sahip. Bu noktada toplumsal cinsiyet bakımından duyarlı bir mücadelenin de sadece belirli kadın örgütlerinin sorumluluğu olmadığını unutmamız gerekiyor.

DİPNOTLAR

1. Bireyselleşmenin, her zaman piyasa merkezli dolayısıyla olumsuz bir anlamda olması gerektiğini

belirtmek gerek. Bireyselleşme ile kasıt, haktan yararlanma koşulları ve haktan yararlanacaklar için birim olarak ailenin yerini bireyin almasıdır. Bu durumda kişilere ailedeki ya da çalışma hayatındaki konumlarından bağımsız olarak sağlanan haklar, mesela evrensel sağlık hizmeti, olumlu bir bireyselleşmeye işaret eder.

2. Bu tür bir ayırım için ayrıca bkz. Nancy Fraser ve Linda Gordon, "Contract versus Charity: Why is There No Social Citizenship in the United States?" *Socialist Review*, 22 (Temmuz-Eylül 1992). Buna göre, ilk yaklaşımın piyasa mantığına uygun bir şekilde eşit değişime dayalı bir "sözleşme" ahlakına, ikinci yaklaşımın ise eşitsiz değişime ya da karşılıklılığa dayalı bir "hayırseverlik" ahlakına uygun düştüğünü söylemek mümkün.

3. Burada esas olarak sosyalist feminist kuramcı Nancy Fraser'ı takip ediyorum, bkz. Nancy Fraser, "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Postsocialist' Age." C. Willett (der.), *Theorizing Multiculturalism* içinde (Oxford: Blackwell, 1998). Fraser, geç kapitalist dönemde toplumsal adaletin, kültürel ve ekonomik boyutlarının iç içe geçtiğini (gerek örtüşerek, gerekse çakışarak) ve dolayısıyla bir arada ele alınması gerektiğini vurguluyor. Söz konusu adaletsizliklere yönelik "tanıma" ve "yeniden dağıtım" politikalarının ise, metinde de değindiğimiz gibi, iki ayrı şekilde işleyebileceğine dikkat çekiyor: ya sorunların kaynağına müdahale etmeden yüzeysel, "olumlayıcı" çözümler sunarak ya da sorunların tam da kaynağına müdahale edecek şekilde "dönüştürücü" çözümler sunarak. Fraser'ın yaklaşımının önemi, sözcümleri sosyal politikayı kapitalizmi olumlayan bir araca indirgeyerek büsbütün reddetmek yerine, farklı sosyal politika yaklaşımlarının hem ekonomik hem kültürel çeşitli eşitsizlik ve adaletsizliklere yönelik çözüm önerilerinin niteliğine (olumlayıcı ya da dönüştürücü) ilişkin bir değerlendirme ve bu alanda verilecek bir siyasal mücadele için anlamlı bir ilkesel ve stratejik çerçeve sunuyor olmasından kaynaklanıyor.

4. Yazı boyunca değindiğim tarihsel kaynaklar esas olarak ilgili mevzuat ve meclis zabıtlarına dayanıyor; referanslar için bkz. Azer Kılıç, "Continuity and Change in Social Policy Approaches toward Women," *New Perspectives on Turkey*, 38 (Bahar, 2008).

5. Kayıt dışı sektörün istihdamın yaklaşık yarısına ve eski sistemde Yeşil Kart da dahil hiçbir sağlık güvencesi olmayan kesimin ise nüfusun yaklaşık yüzde 30'una tekabül ettiğini düşünürsek prim koşulunun sadece kadınlar için sorun teşkil etmediğini fark edebiliriz.

6. Maalesef yönetmelikler ile çocuklara yönelik bu düzenlemenin de pratikte burada umulduğu gibi gerçekleşmeme olasılığı var.

7. Örneğin bkz. Gülnur Savran, "SSGSS, Görünmeyen Emek ve Feminist Politika," *Amargi*, 8 (Bahar 2008).

8. Çocuk, hasta ve yaşlı bakımına yönelik hizmetler, sadece cinsiyete dayalı işbölümünün dönüştürülmesi için gerekmiyor; bunlar ayrıca söz konusu bakıma ihtiyaç duyanların hakkı olarak da kurgulanmalıdır. Çalışma hayatına ilişkin düzenlemelere gelince diğer ülkelerde çeşitli önlemler görülebiliyor ve daha fazlası da geliştirilebilir: analık izni yerine ücretli ve daha uzun süreli ebeveyn izni; herkes için daha kısa iş günü; ebeveynler için geçici part-time çalışma; part-time çalışanlar için gelir artırıcı teşvikler, vs.

9. TTB, Düzce Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Değerlendirme Raporu (Ankara: TTB Yayınları, 2006). Aile hekimliği sistemi ile ilgili gelişmelere dikkatimi çeken "13. Halk Sağlığı Güz Okulu" (İzmir, Ekim 2008) katılımcılarına müteşekkirim.

10. Kadınlara sanayide gece çalışma yasağı konulması Türkiye'ye özgü bir uygulama değildi; genel olarak bu uygulama çokça paternalist bir toplumsal cinsiyet rejimine, ama ayrıca tarihsel olarak sermayenin iş yerindeki riskleri idare etme (mesela "hassas" sayılan kadın ve çocuklara çalışma sınırlamaları getirip, erkek işçiler için önlem almayarak) çabasına da dayandırılabilir. Yasağın kaldırılması ise toplumsal cinsiyet açısından eşitlikçi bir yaklaşımdan ziyade, işverenlerin lehine esnekliği artırmayı amaçlıyor görünüyor. Çalışma hayatına yönelik koruyucu düzenlemeler konusunda tarihsel iki yaklaşım için bkz. Jane Lewis ve Celia Davies, "Protective Legislation in Britain, 1870-1990: Equality, Difference and Their Implications for Women," *Policy and Politics*, 19, 1 (1991) ve Valentine Forastieri, *Information Note on Women Workers and Gender Issues on Occupational Safety and Health* (Cenevre: International Labor Office, 2000) http://www.ilo.org/public/english/protection/safework/gender/women wk.htm#N_10_

KAYNAKLAR

Amartya S. (2004). *Özgürlükle Kalkınma* İstanbul: Ayrıntı.3.

Buğra A. (2001). "Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye'nin Geleneksel Refah Rejimi," *Toplum ve Bilim*, 89 (Yaz).5.

Yazıcı B. (2008). "Social Work and Social Exclusion in Turkey: An Overview," *New Perspectives on Turkey* (Bahar).11.

Eurostat, (2003).14.

Dedeoğlu S.(2000) "Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Aile ve Kadın Emeği," *Toplum ve Bilim*, 86.15.